

Historicko-geografický výskum územného vývoja štátov: niektoré teoreticko - metodologické problémy

Historico - geographical research of territorial development of states: some theoretico - methodological problems

Daniel Gurňák

The presented paper is aimed at describing proceedings enabling to analyse such significant phenomenon as territorial development of states and changes of their borders. Because of a relatively weak theoretico – methodological basis of historical geography an empirical research was preferred. This paper presents some methods applied in this research.

Key words: historical geography, political geography, territorial development of states

1. Úvod

Rozpad bipolárneho sveta a zmena politickej klímy vytvorili nový rámec pre opätovný rozvoj bádania v oblasti historickej a politickej geografie. Aktuálne politické udalosti posledného desaťročia dokazujú, že pre pochopenie súčasnej situácie je nutné poznať jej historicko-geografické pozadie.

V našom príspevku sa venujeme popisu postupov, na základe ktorých je možné pre potreby geografie sledovať a spracovať taký významný fenomén, akým je nesporné územný vývoj štátov a zmeny hraníc. Vzhľadom na slabú teoreticko-metodologickú bázu historickej geografie je základom našej práce empirický výskum, v príspevku preto prezentujeme niekoľko metód, ktoré sme vypracovali.

2. Vymedzenie sledovaného časového úseku

Vzhľadom k tomu, že historicko – geografický výskum sleduje určité javy nielen v priestorových, ale i časových dimenziách, je nevyhnutnou podmienkou pred jeho začatím vymedziť nielen sledovaný priestor, ale i sledované časové obdobie. Obrazne povedané, ak považujeme celú historicko-geografickú metodiku za spätný pohľad do minulosti, ide o stanovenie vzdialenosti horizontu nášho záujmu. Tu je našou základnou úlohou rozhodnúť, od ktorého okamihu je pre nás relevantné sledovanie určitých javov. Je nesporné, že pre čo najkomplexnejšie pochopenie vývoja určitého územia je nutné poznať jeho históriu až do najstarších dôb. Lenže z hľadiska praktického skúmania najmä javov politickej povahy, akými sú vznik a vývoj štátov toto tvrdenie neobstojí. Preto treba rozhodnúť od ktorej doby má sledovanie týchto javov význam. V tejto rovine existuje zásadný problém interpretácie historického faktu existencie štátu. Nebudeme sa preto zaoberať na tomto mieste problematikou dosiahnutia štádia štátu vo vývoji spoločnosti. Dospeli sme však k záveru, že až obdobie po roku 1000 n. l. má už priame súvislosti so súčasnosťou, samozrejme ak sa jedná o Európu, a teda má zmysel ho sledovať. Nechceme tým spochybňovať, alebo podceňovať predchádzajúci vývoj štátov, no dostupné historické a geografické fakty z tohto staršieho obdobia sú už veľmi útržkovité a málo spoľahlivé. Naproti tomu približne od počiatku 11. storočia roku možno hovoriť o kontinuálnom štátotvornom vývoji vo väčšine Európy. Zastávame teda názor, že sledovať územný vývoj štátov má praktický zmysel maximálne za posledné tisícročie.

3. Sledovanie územného vývoja štátov

Základnou prácou pri našom výskume bolo čo najpodrobnejšie zmapovanie územného vývoja štátov na sledovanom území v časovom období od roku 1000 až do súčasnosti. Podstata práce spočívala v zmapovaní priebehu hraníc štátov, či ich autonómnych celkov za celé sledované obdobie. Samozrejme skúmaním územného vývoja štátov sme nezískavali len sumár hraničných línií, ale sledovali sme i príslušnosť jednotlivých regiónov k jednotlivým štátom. Špecifickým problémom bolo a je rozhodovanie o tom, či určitý región možno chápať ako štát, resp. ako autonómny štátny útvar. Táto problematika je typická predovšetkým pre staršie obdobie. Z rôznych príčin by bolo zavádzajúce klasifikovať jednotlivé štátne útvary len podľa princípu medzinárodne právneho, teda ich štátoprávne postavenie *de iure*. Treba zohľadniť i ich reálne postavenie, teda ich postavenie *de facto*, pričom ani jeden z princíпов by nemal byť preferovaný. Sme si vedomí, že takáto dvojznačnosť v hodnotení postavenia štátneho útvaru nie je celkom korektná, preto považujeme za potrebné vytvoriť hodnotiaci systém, ktorý by kvantifikoval jav, ktorý pracovne nazývame delenou štátnou suverenitou. Žiaľ, sme toho názoru, že snaha o hľadanie striktno objektívneho hodnotiaceho kritéria pre tak zložitý komplex je v tomto prípade márna. Vzhľadom k obmedzenému rozsahu príspevku sa však nemôžeme tejto problematike hlbšie venovať. Sme však toho názoru, že práve sledovanie vývoja príslušnosti jednotlivých regiónov k určitým štátnym útvarom výrazne napomáha k poznaniu vývoja týchto regiónov i po stránke spoločenskej a ekonomickej, samozrejme za predpokladu, že poznáme spoločenské a ekonomické pomery v štátoch, ktoré na sledované územie zasahovali. Podľa dĺžky obdobia, v ktorom ten ktorý región k danému štátu patril, možno potom usudzovať i mieru pôsobenia tohto štátu na sledovaný región.

Zatiaľ čo zo sledovania príslušnosti regiónov k štátom možno očakávať práve uvedené fakty, resp. predpoklady, sledovaním hraničných línií môžeme získať ďalšie charakteristiky. Hranice napriek všetkým optimistickým tvrdeniam regióny nespájali, ale predovšetkým rozdeľovali. Predpokladáme, že môžeme postulovať nasledujúce tvrdenie: "Čím je hranica stabilnejšia a aktuálnejšia, tým väčšie rozdiely možno predpokladať medzi regiónmi, ktoré oddeľuje." V tomto tvrdení, resp. predpoklade sa nám objavujú dva nové termíny, ktoré treba definovať. Pod stabilitou hraníc chápeme schopnosť hraníc zachovať si svoj priebeh v krajine a svoju hierarchickú úroveň čo najdlhší čas bez zmien. Pod pojmom aktuálnosť hraníc chápeme mieru časovej vzdialenosti poslednej existencie daného priebehu hraníc od recentu.

Vrátíme sa teraz k postupu, ktorý sme z práve uvedených príčin, použili pri sledovaní územného vývoja štátov. Ako už sme spomenuli, zmapovali sme na určitom území priebeh hraníc štátov a štátnych útvarov v období od roku 1000 do súčasnosti. Tieto hraničné línie nám sledované územie rozdelili na základné teritoriálne kvázihomogénne jednotky územného vývoja štátov s rovnakým historicko-geografickým resp. historicko-politickým vývojom. Pri každej z týchto jednotiek zisťujeme jej príslušnosť k jednotlivým štátom, samozrejme s jej presnou lokalizáciou v čase. Ďalším parametrom, ktorý mienime priradiť ku každej územnej jednotke je jej rozloha.

Opísaná mapa základných územných jednotiek nám tiež zároveň bude slúžiť ako mapa základných hraničných úsekov. Za hraničný úsek považujeme časť hranice rozdeľujúci bez prerušenia dve susedné základné územné jednotky. Najvhodnejším spôsobom prezentácie stability a aktuálnosti hraníc sa nám javí prirodzene kartografické spracovanie (mapa č. 1). Navrhujeme zobrazovať stabilitu hraníc, t. j. dobu existencie danej hranice v sledovanom časovom období v rokoch hrúbkou čiary. Pre zachytenie miery aktuálnosti sa nám javí ako optimálnym vyjadrovacím spôsobom štýl, prípadne farba čiary, pričom sýtosť farby by bola priamo úmerná miere aktuálnosti tejto hranice.

4. Zisťovanie parametrov odvodených zo sledovania územného vývoja štátov

4. 1. Graf vývoja rozlohy štátov

Vybudovanú databázu základných územných jednotiek, je možné využiť i viacerými spôsobmi, než aké sme uviedli v predchádzajúcej kapitole. Vďaka tomu, že jedným zo základných parametrov každej tejto územnej jednotky je, resp. bude i jej rozloha, bude možné sledovať okrem reálneho územného vývoja štátnych útvarov sledovať i vývoj ich rozlohy. Vývoj rozlohy štátov na sledovanom území je potom možné zachytiť v prehľadnej grafickej forme. Najvhodnejším sa v tomto prípade javí plošný graf, v ktorom os x je časovou osou sledovaného obdobia a na os y nanášame hodnoty rozlohy sledovaného štátneho útvaru, resp. štátnych útvarov. Najvhodnejšie je zanášať hodnoty rozlohy štátov na sledovanom území na os y kumulatívne. Týmto spôsobom totiž získame graf znázorňujúci nielen vývoj rozlohy týchto štátov, ale aj názorné vyjadrenie vývoja územných podielov týchto štátov na sledovanom území. Ako názornú ukážku takéhoto grafu predkladáme graf vývoja rozlohy štátov v juhovýchodnej Európe (graf č. 1).

Považujeme za nutné uviesť, aké výsledky očakávame od štúdia takéhoto grafu. V prvom rade nám pomôže lepšie pochopiť dynamiku územného vývoja štátov. Ľahko rozlíšime obdobia, kedy dochádzalo k väčším teritoriálnym presunom medzi jednotlivými štátmi a naopak kedy nastávali obdobia relatívnej stability. S touto dynamikou súvisí i proces fragmentácie a defragmentácie štátnych útvarov. Z grafu je názorne vidieť v ktorých obdobiach dochádzalo k zjednocovaniu štátov a tým pádom k redukcii ich počtu a kedy naopak dochádzalo k ich rozkladu. Musíme však podotknúť, že štúdium takéhoto grafu vyžaduje značnú mieru historických a historicko-geografických vedomostí.

4. 2. Mapa počtu štátoprávnych zmien a zmien štátnej príslušnosti regiónov

Ako sme empiricky zistili, veľmi zaujímavým sa javí i pozorovanie ďalšieho parametra odvodeného zo sledovania územného vývoja štátov. Tým parametrom je počet zmien štátoprávnych, resp. zmien štátnej príslušnosti určitých regiónoch. Prirodzene ako optimálne riešenie navrhujeme sledovať tieto zmeny v rámci základných teritoriálnych jednotiek územného vývoja štátov, ako kvázihomogénnych regiónov s totožným historicko-politickým a štátoprávnym vývojom. Pod pojmom štátoprávne zmeny rozumieme zmeny podielu štátneho útvaru na vykonávaní suverenity na danom území, t. j. napr. zmena postavenia autonómneho útvaru v rámci štátu, prípadne vymanenie sa závislého územia z vplyvu inej mocnosti atď. Pojem zmena štátnej príslušnosti regiónu netreba bližšie špecifikovať, ide o ovládnutie tohto územia inou mocnosťou. Vzhľadom na to, že praktické rozlišovanie týchto dvoch procesov by spôsobovalo isté komplikácie, rozhodli sme sa ich vzájomne nerozlišovať. Zaznačili sme preto každú zmenu v podieloch jednotlivých subjektov na vykonávaní suverenity nad daným územím. Najvhodnejším vyjadrením takto získaných dát je opäť kartografické vyjadrenie, v tomto prípade formou kartogramu. Ukážkou aplikácie tohoto postupu je mapa č. 2. kde sú zaznačené údaje za celé sledované obdobie, t. j. od roku 1000 do roku 1995 na území juhovýchodnej Európy. Takto zostrojená mapa má však svoje pozitíva, ale i negatíva. Ak rozdelíme sledované obdobie na menšie časové úseky, môžeme sledovať dynamiku zmien štátoprávneho vývoja na sledovanom území a zmenu jeho priestorových dimenzií ako ukazuje séria máp č. 3, 4, 5. Prirodzene opäť netvrdíme, že takto zostrojené mapy ponúkajú recept na vysvetlenie zložitých komplexov historicko-geografických a najmä politických a geopolitických problémov. Taktiež interpretácia týchto máp nie je možná bez náležitého preniknutia do znalostí historicko-politického vývoja sledovaného regiónu.

5. Záver

Ako sme v práci naznačili, teoreticko-metodologická báza historickej geografie je veľmi slabo rozpracovaná. Z tohto dôvodu môžeme historickú geografiu zaradiť medzi vedné obory s empirickým charakterom. Napriek tomuto "handicapu", však nemožno spochybňovať význam historickej geografie a v rámci nej historickej politickej geografie pre vytváranie komplexného systému poznatkov o krajine a spoločnosti. Pripájame sa k názorom väčšiny autorov zhodne tvrdiacim, že bez poznania minulosti niet poznania súčasnosti.

Zoznam použitej literatúry

1. Baar, Rumpel, Šindler: **Politická geografie**, Ostravská univerzita, 1996
2. Barbag. J.: **Geografia polityczna ogólna**, PWN, Warszawa, 1987
3. Honzák, Pečenka, Vlčková: **Evropa v proměnách staletí**, Libri, Praha, 1995
4. Jeleček Leoš: **Historická geografie v Československé akademii věd a v Československu 1952-1982**, Sborník československé geografické společnosti, roč. 88, č. 3, ČSAV, Praha, 1983
5. Ištók R.: **Štát na politickej mape sveta – Politickogeografické a geopolitické aspekty**, In Geografické práce č. 1, Katedra geografie a geoekológie FHPV PU, Prešov, 1997
6. Kennedy Paul: **Vzestup a pád velmocí**, NLN, Praha, 1996
7. Korčák J.: **Geopolitické základy Československa**, Orbis, Praha 1938
8. Martinka Jozef: **Historická geografie**, In Teoretické problémy geografie, AGG UC, Geographica č. 3, Bratislava, 1963
9. Maull Otto: **Politische Geographie**, Verlag von Gebrüder Borntraeger, Berlin, 1925
10. Mellor Roy E. H.: **Nation, state and territory - a political geography**, Routledge, London – New York, 1989
11. Michal P.: **Vybrané kapitoly z historickej geografie Slovenska**, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 1993
12. Trávníček D.: **Historická geografie I.**, SPN, Praha, 1984
13. Zwettler Otto: **Historická geografie světa I. - Evropa (5.-17. století)**, Masarykova univ. Fak. pedagogická, Brno, 1992

Adresa: Mgr. Daniel Gurňák, Prírodovedecká fakulta UK, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

Summary

Basic problem of historico – geographical research is mutual disagreement of scientific knowledges between history and geography. In case of geography it is mainly interpretation of historical facts one of the most important elements useful for geography represented informations about territorial development of states. This paper describing just possibilities of researching territorial development of states. This study suppose estimate any points:

- definition of following period. In our opinion the time level could be approximately year 1000 and monitoring precise development of borders later is useless. That's because in Europe use been already arised main state forms with proceeding until now.
- as a optimal procedure we think to monitor development all the state borders as well as borders inside states to gain complex of basic territorial units of territorial states development.
- collecting dates for this complex of territorial units is aim of research. Elementar dates are area and competence to individual state forms in choosen period.

Showed research has also any problems. The big one is missing exact parameters for deeper analyzing territorial development of states. That's why this kind of research stays frame of empirical historico – geographical research.

Citácia článku:

Gurňák, D. (1999): **Niektoré teoreticko-metodologické problémy historicko-geografického výskumu územného vývoja štátov**, In: Minár, J. – Trizna, M. ed. (1999): Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie, UK Bratislava, s. 173 – 179, ISBN 80-223-1434-X